

לפני ואחרי במשנת ר"ע ספורנו - תורת הקרבנות

כח, ו עלת תמיד העשיה בְּהַר סִינִי

מאמר זה הוא המשך לשני מאמרים קודמים בנושא זה. תחילה בפרשת שמיני, שם ראינו את יסוד שיטת הספורנו שכתוצאה מחטא העגל וירידת דרגתם הרוחנית של כלל ישראל שבמדבר נתחדשו 'משכן וכליו משרתיו וזבחי'. היה בזה משום "תיקון מה" (דהיינו לא מושלם) לתוצאות החטא והשפעתו (הספורנו עסק שם גם בחידוש דיני מאכלות אסורים, ובהמשך בפרשת אחרי מות בחידוש איסורי עריות — עיין במאמרנו שם). אנו עוסקים כאן דוקא בסוגית הקרבנות, כאשר בפרשת שמיני הזכיר באופן כללי 'זבחי'. אחר כך בפרשת שלח הראה לדעת כיצד סוגית מנחת נסכים (דהיינו המנחה מסולת והנסך מיינן) ניתוספה לתורת הקרבנות (העולה והשלמים) כתוצאה מחטא המרגלים, ולכן היא כתובה לראשונה בפרשת שלח, כאשר אין זכר לה בכל פרשות ויקרא — צו. מאמרנו זה עוסק באבחנה דקה בין המנחה והנסכים הבאים עם העולה והשלמים, לא מבחינה הלכתית אלא מבחינה היסטורית במסגרת התפתחות תורת הקרבנות בתוך תוכה של תקופת מתן תורה.

בין הנושאים המרכזיים בפרשתנו היא פרשת קרבנות הצבור, החל בקרבן תמיד, דרך קרבנות המוספים של שבת וכלה בפירוט מלא של קרבנות המוספים של החגים השונים מפסח ועד לשמיני עצרת ועד בכלל. כאמור, בפרקים אלה עיקר הנושא הוא קרבנות המוספים, בעוד עניני המועד ("כֹּל־מִלְאֲכַת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ") הם טפלים לו. זהו ההיפך מפרשת המועדים בפרשת אמור שם הלכות המועדים הן העיקר, כאשר עוסקים רק באותם הקרבנות הבאים מחמת קדושת היום (כגון בענין שתי הלחם וכדו') ללא התייחסות לקרבנות המוספים (עיין ב'משך חכמה' מדוע אין בפרקנו כל זכר למצות ישיבה בסוכה, בעוד כן מזכירים את מצות אכילת מצה, ועיין בביאורנו שם בהרחבה).

והנה במסגרת הלכות קרבן התמיד (פרק כח) אנו נתקלים בתופעה נדירה. באמצע פרשת קרבן תמיד של שחר, אנו קוראים (פסוק ד) "אֶת־הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֶּקֶר", ובהמשך (פסוק ה) "וְעֲשִׂירֵית הָאֵיפָה סֵלֶת לְמִנְחָה בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן קֹתֵית רְבִיעֵת הֵהִינן". ואנו מצפים להמשך "וְנִסְכּוֹ רְבִיעֵת הֵהִינן לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד,

בַּקֶּדֶשׁ הַסֶּדֶק נֶשְׁכַּר לֵה"ו. כלומר דין מנחת-נסכים (דהיינו מנחה מסולת ונסך מיינן) שלמדנו עליו לראשונה בסוף פרשת תצוה (שמות כט, לה-מא) במסגרת דין קרבן תמיד לשעה (בדין המשכן) ולדורות ("עַלֹת תָּמִיד לְדֹרֹתֵיכֶם"). והנה מיד אחרי שלמדנו על הכבש ועל המנחה, ולפני שמספיקים ללמוד על הנסכים – 'פסקיה לקרא בסכינא חריפא' (בלשון החתם סופר) הכתוב מפסיק ומפריד בין המנחה ובין הנסך, וזאת באמצעות פסוק בעל 'מסר' היסטורי (פסוק ו) "עַלֹת תָּמִיד, הָעֹשֶׂיָהּ בְּהַר סִינַי". כלומר מה שלמדנו עד כה על קרבן תמיד של שחר, דהיינו כבש יחד עם מנחה, כך היתה המתכונת של קרבן התמיד בתקופה הנקראת "הר סיני". זוהי תקופה מד' בסיון כאשר על "נַעֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" נאמר (שמות כד, ה) "וַיַּעֲלוּ עִלָּת, וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים", ועד אחרי חטא העגל.

והנה כאן בחומש במדבר מציינת התורה כי אותה "עַלֹת תָּמִיד הָעֹשֶׂיָהּ בְּהַר סִינַי" הגיעה לידי שלימותה שבתועלת הקרבן כפי שכתוב בפסוק ו' "לְרִיחַ נִיחֹחַ אִשָּׁה לַיהוָה". ואחרי ההפסקה 'ההיסטורית' הקצרה הזאת, חוזרת התורה לדין קרבן תמיד לדורות (לעומת לשעה "בְּהַר סִינַי") בכתבה (פסוק ז') "וְנִסְכּוֹ רְבִיעֵת הַהֵיזֵן לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד", וכאן אין חוזרים על "ריח ניחוח לה", כמתבקש כאשר משלימים את הקרבת הקרבן בשלימותו. שהרי אם כבר הושג "רִיחַ נִיחֹחַ" בלי נסכים (אמנם לשעה), א"כ כאשר מוסיפים גם את הנסכים למנחה אין צורך לציין שוב "אִשָּׁה רִיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה". ואמנם בפסוק הבא בענין "וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֲרֵבִים, כְּמִנְחַת הַבֶּקָר וּכְנִסְכּוֹ תַעֲשֶׂה" [מובן שיש לציין] "אִשָּׁה רִיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה".

ונראה כי כל אשר כתבנו עד כה מקופל בתוך שש המלים שכתב ר"ע ספורנו (כח, ו ד"ה עולת תמיד העשויה בהר סיני) וזה לשונו: "קודם העגל, שלא היתה צריכה נסכים". כלומר, קרבן עולת התמיד יכול היה להגיע לידי מקסימום התועלת ("רִיחַ נִיחֹחַ") באמצעות הקרבן עצמו בתוספת מנחת הסולת, ללא צורך בנסכי היין. כך היתה דרגת בני ישראל ב'תקופת מתן תורה' – עד לחטא העגל, רק אז היה צריך גם בנסכים במסגרת ה"תיקון מה", כדי שאותו קרבן ישיג את דרגת "רִיחַ נִיחֹחַ".

כדי להבין אל נכון את שיטת הספורנו בסוגיא מרכזית זאת, יש לשים לב לכך שרבינו כתב לעיל ריש פרק טו, וזה לשונו: "...ובחטאם בעגל הצריך מנחה

ונסכים לעולת התמיד שהיא קרבן צבור. כלומר, חידוש זה של מנחה ונסכים היה מדין קרבן צבור. לשון אחרת: לקרבן תמיד אחרי חטא העגל היה דין של כל קרבן צבור, הדורש גם מנחה וגם נסכים. אבל באותה תקופה שבין מתן תורה בו' סיון ובין חטא העגל ב"ז בתמוז - היא התקופה שאין לנו שום עדות מן הכתוב אודות קרבנות שהקריבו בני ישראל - אז הקריבו מידי יום ביומו את קרבנות התמיד בדין מיוחד של קרבן עם מנחה וכלי נסכים. זהו חידושו של פסוקנו לשיטת הספורנו. זוהי "עֲלֹת תָּמִיד, הַעֲשֵׂהָ בְּהַר סִינַי" שיש לה דין מנחה ואין לה דין נסכים.

הרי שתורת הקרבנות בגלגולם ההיסטורי היתה כדלקמן: א. קרבן יחיד של נדבה (הבל, נח אברהם) וקרבן צבור ("נִעְרִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל") שהקריבו לפני מתן תורה (בדין קרבן נדבה), לא היו זקוקים לא למנחה ולא נסכים כדי להגיע לידי "רִיחַ נִיחַח". ב. בתקופה שבין מתן תורה ובין חטא העגל, קרבן התמיד היה זקוק למנחה בלבד. על שאר קרבנות צבור לא נצטוו כלל עד לפרשת אמור אחרי העגל. ג. אחרי חטא העגל אשר הביא לציווי על קרבנות בכלל ועל קרבן צבור בפרט, כל קרבן צבור זקוק גם למנחה וגם לנסכים, כאשר קרבן יחיד עדיין משיג את דרגת "רִיחַ נִיחַח" ללא מנחה וללא נסכים. ד. אחרי חטא המרגלים קרבן יחיד זקוק אף הוא למנחה ולנסכים (כאשר בפרשות ויקרא צו, דין מנחת נסכים מאן דכר שמיה).

בסוגיא זאת של השתנות תורת הקרבנות ראינו בעליל שעד כמה שהקרבן יותר נדבה קל יותר להגיע לידי "רִיחַ נִיחַח", ועד כמה שהמרכיב של חובה תופס בקרבן, מוסיפים לו מרכיבים נוספים כדי להגיע לידי "רִיחַ נִיחַח". במקביל, המרכיב של צבור (אפילו כקרבן נדבה) דורש יותר מאשר קרבן יחיד, באשר בכל צבור פרצופיהם ודעותיהם שונים זה מזה. ואחרון אחרון: לפי מה שלמדנו כעת בסוגית "עֲלֹת תָּמִיד" מתברר שקל יותר להגיע לידי "רִיחַ נִיחַח" באמצעות עולה מאשר באמצעות שלמים. כי רק אצל עולת תמיד של צבור מצינו את שלב הביניים של תוספת מנחה ללא צורך גם בתוספת נסכים. הרי מנחת סולת היא יותר רוחני (על משקל "רִיחַ נִיחַח") מאשר יין, שבכל זאת יש ליין היבטים גם שליליים במערכת התורה. לכן סביר להניח כי בעוד ל"עֲלֹת תָּמִיד" היתה תוספת של מנחה בלבד, אך שלמי צבור באותה תקופה, אם היו, היו זקוקים גם למנחה וגם לנסכים.

ונראה שמצינו מקרא מלא אודות הזיקה המיוחדת שבין העולה והמנחה לעומת השלמים והנסכים, הוא פסוק בויקרא (כג, לז) המסכם את קרבנות הצבור של החגים השונים: "אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר-תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ, לְהַקְרִיב אִשָּׁה לַה' עֹלָה וּמִנְחָה זָבַח [=שלמים] וּנְסֻכִים דְּבַר-יּוֹם בְּיוֹמוֹ". וקשה! הרי אחרי חטא העגל כל קרבן צבור (עולה ושלמים) זקוק למנחת נסכים, ומדוע לא כתוב 'עולה וזבח מנחה ונסכים'? אלא כאן לימדנו הכתוב כי בעומק כוונת הקרבנות יש זיקה מיוחדת בין העולה (הקריבה כולה לה' על המזבח) ובין המנחה (סולת נקיה) מחד, כשם שיש זיקה בין השלמים (חלק לה' וחלק לכם) ובין היין. אולם אחרי חטא העגל וחטא המרגלים ניטשטשה האבחנה הזאת, וכל קרבן (בין של יחיד ובין של צבור) גם אם הוא עולה וגם אם הוא שלמים זקוק למנחה ונסכים כדי להגיע לידי "אִשָּׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'" - שאמרתי ונעשה רצוני.

נשאר לנו להוסיף נדבך אחרון למבנה שראינו אצל הספורנו, הן בקשר שבין חטא העגל וחטא המרגלים והחיוב בהבאת קרבנות מחד, והן בענין המרכיבים הדרושים לקרבן כדי להגיע אל תכליתו, הלא היא "אִשָּׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'" - 'שאמרתי ונעשה רצוני' (רש"י), כאשר בזכות הקרבנות העולם קיים (ירושלמי תענית פ, ב). ויצויין כי כאשר בא הרמב"ן לחלוק נמרצות על עמדת הרמב"ם בטעמי הקרבנות ומהותם, בחר לעשות זאת לא בהקדמה לחומש ויקרא ולא בפסוק "אֲדָם פִּי-יִקְרִיב מִכֶּם קָרְבָן לַה'", אלא דוקא בפסוק (ויקרא א, ט) ד"ה "אִשָּׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'", והלא דבר הוא.

ביסוד הסבר הדברים כותב הרמב"ן (שם):

והנה בכתוב הזה טעם הקרבנות שהם "אִשָּׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'"... ולשון הקרבנות (במדבר כח, ב) "אֶת-קָרְבָנִי לְחִמִּי לְאִשֵּׁי רֵיחַ נִיחַחִי"... ועל דרך האמת יש בקרבנות סוד נעלם (מנחות קי, א): אמר ר' שמעון בן עזאי, בוא וראה מה כתיב בפרשת הקרבנות, שלא נאמר בהם לא "אל"... אלא "ה'" שם המיוחד, שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק... ושמה תאמר לאכילה הוא צריך, תלמוד לומר (תהלים נ, יב) "אִם-אָרְעַב לֹא-אֶמַר לֵךְ... עַכְל".

ואע"פ שאין לנו עסק בנסתרות, מתוך דברי הרמב"ן אנו מבינים שיש שני מרכיבים מרכזיים בהלכות קרבנות: (א) מביא לידי "אִשָּׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'", (ב) מוקרב לשם המיוחד, ואפילו לא לשאר השמות הקדושים של הקב"ה. וכך

אפשר לבאר את הכתוב (שמות כב, יט) "זָבַח לְאֱלֹהִים יִחַרְם - בְּלִתִּי לֵה' לְבָדוּ", כלומר, אפילו ל"אלוקים" (קודש) אין להקריב קרבן, אלא כל קרבן שצריך להגיע לידי "אִשֶׁה רֵיחַ נִיחַח לֵה'" יוקרב אך ורק (מיעוט כפול "בְּלִתִּי-לְבָדוּ") לשם בן ארבע אותיות הוא השם המיוחד (ע"פ 'משך חכמה').

ולכאורה דברי הספורנו גם בפרשת שמיני וגם בפרשת שלח (ומקורם בדברי הרד"ק לתהלים כפי שהבאנו לעיל בפרשת שלח) שלא מצינו ציווי להקריב קרבן לה' לפני חטא העגל, נסתרים ממקראות מפורשים בענין (א) מצות קרבן פסח (ב) בכור בהמה טהורה - שניהם לפני מתן תורה! לאלה יש להוסיף (ג) את קרבן מעשר בהמה (אמנם כתוב אחרי מתן תורה), אצלו גם לא מצינו "ריח ניחח".

ועתה נחזי אנן אצל שני הקרבנות אשר נצטוינו בהם, לא רק לפני חטא העגל אלא אף לפני מתן תורה (וזכורים דברי הרד"ק שבכל עשרת הדברות אין אפילו רמז אחד לכל תורת הקרבנות). ולפני שנבדוק אותם אחד לאחד למצוא חשבון, נציין כי המשותף לשלושתם הוא בזה שלא מצינו (כאשר התורה צייתה עליהם) את סימן ההיכר של תורת הקרבנות, הלא הוא "אִשֶׁה רֵיחַ נִיחַח לֵה'", והלא דבר הוא, כאשר העיקר חסר מן הקרבן.

הנה בקרבן פסח: יסודו הוא ב"מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם" (שמות יב, כא) - מעבודה זרה (מכילתא שם). (יש לשים לב כי את אשר כתב הרמב"ם על כלל תורת הקרבנות ציינו חז"ל על קרבן פסח בלבד). שלא כקרבנות רגילים שם אין האכילה מעכבת (לא של כהנים ולא של בעלים) אלא ארבע פעולות הקרבן בלבד (שחיטה, קבלת הדם, הולכת הדם וזריקתו), הרי בקרבן פסח האכילה מעכבת ("אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ"). רק מי שרשאי לאכול יכול להימנות עליו, והאכילה אף נמנית על ידי הרמב"ם וסייעתו כמצוה נפרדת בתרי"ג. ולא רק נעדר המרכיב של "אִשֶׁה רֵיחַ נִיחַח לֵה'" (בל תגרע), אף מצינו אצלו (בל תוסיף) "וְזָבַחַת פֶּסַח לֵה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים טז, ב) - נגד בן עזאי!

ביאר זאת הגאון הנצי"ב (העמק דבר ויקרא כו, לא) בסוגיית "וְנִתְּתִי אֶת-עֲרִיכָם חֲרָבָה, וְהִשְׁמֹתִי אֶת-מִקְדָּשֵׁיכֶם, וְלֹא אֶרִיחַ בְּרִיחַ נִיחַחְכֶם", תוך כדי כך שהוא עומד על הייחודיות של קרבן פסח לעומת שאר הקרבנות, וזה לשונו:

דאע"ג דהמקדש שומם, מכל מקום אפשר דישאר המזבח במקומו ולהקריב עליו, וכמו שהיה באמת בחורבן בית שני, דמזמן חורבן הבית ועד חורבן ביתר - שאז נחרש ההיכל ונחרש המזבח - היה עוד המזבח קיים והקריבו עליו פסחים כדאיתא בסנהדרין (יא, א) שהיו אז מעברים את השנה בשביל פסחים. מכל מקום "לא אָרִיחַ בְּרִיחַ נִיחַחְכֶם". אבל רק פסחים הקריבו [באותה תקופה שהמקדש שומם] דלא כתיב ביה "רִיחַ נִיחַח", מה שאין כן כל הקרבנות כתיב בהו "רִיחַ נִיחַח" [וכאן מונה הנצי"ב את אלה הקרבנות החריגים שלמרות היותם חריגים, בכל זאת מצינו אצלם "רִיחַ נִיחַח" - בחטאת בפרשת ויקרא (ד, לא) "וְהִקְטִיר הַפֶּהֶן הַמְזֻבָּחָה לְרִיחַ נִיחַח לַיהוָה" בסוף סוגיית חטאת יחיד. זאת לעומת כל שאר קרבנות החטאת וכן כל קרבנות האשם. זאת ועוד! בעולה ובשלמים כתוב "אֲשֶׁה לְרִיחַ נִיחַח לַיהוָה" ואילו כאן כתיב רק "רִיחַ נִיחַח לַיהוָה" ובבכור בפרשת קרח (במדבר יח, יז) "אֶף בְּכוֹר־שׁוֹר... אֲשֶׁה לְרִיחַ נִיחַח לַיהוָה", וזאת לעומת דין בכור בספר שמות (יג, יב) "וְהִעֲבַרְתָּ כָּל־פֶּטָר־רֶחֶם לַיהוָה", ותו לא], ומעשר [ששם לא כתוב בשום מקום "אֲשֶׁה לְרִיחַ נִיחַח לַיהוָה" הרי הוא כבכור. משום הכי לא הקריבו [על המזבח כל עוד עמד] אחרי חורבן בית המקדש [כשם שכן הקריבו קרבן פסח] משום דכתיב "וְלֹא אָרִיחַ בְּרִיחַ נִיחַחְכֶם" [והרי אצל חטאת, בכור ומעשר, יש אמנם קשר מסוים עם "רִיחַ נִיחַח", אם כי לא בעוצמה של שאר הקרבנות]. עכ"ל העמק דבר.

לפי דבריו של הנצי"ב, שקרבן פסח אינו שייך למשפחת הקרבנות אשר בזכותם העולם עומד, אין פלא אפוא, שמצינו בתורה שבכתב את הצורך לשלול הוה אמינא שאפשר להביא קרבן פסח לא בבית המקדש! דברים (טז, ה): "לא תוכל לזבח את הפסח, באחד שעריך אשר-ה' אלהיך נתן לך", אתמהא! במה שונה פסח מהדין הכללי של איסור 'שחוטי חוץ' המפורש בתורה (ויקרא אחרי-מות יז, א-ט) והשנויה בסוגית אליהו בהר הכרמל. אלא לפי כל הנ"ל ניחא.

ואם הפסח הוא חריג במשפחת הקרבנות, הוא הדין בכור בהמה טהורה, אשר אמנם כתוב אצלו (לא בשמות אלא בכמדבר) "אֲשֶׁה לְרִיחַ נִיחַח לַיהוָה" ולא "אֲשֶׁה רִיחַ נִיחַח לַיהוָה". יסוד קרבן בכור [כמו אצל בכור אדם במשנתו של רבינו

עובדיה ספורנו, עיין מה שהבאנו בזה בפרשת במדברן הוא הצורך להתירו לשימושנו בכלל ולאכילה בפרט. צורך זה נובע מזה שבליל מכת בכורות, עוד לפני תחילת המכה הקב"ה הוציא ("הַקְּדֹשִׁי" - עבר מוקדם) את הבכורים מן הדין הרגיל של אדם או בהמה, כדי שלא תחול עליהם גזירת אותו הלילה. כתוצאה מכך חלה עליהם קדושה, כתוצאה מכך הם אסורים לנו בכל סוג של הנאה, וכתוצאה מכך יש דין פדיון אצל אדם וקרבן אצל בהמה. קרבן בכור בהמה נועד איפוא, לא לתת קרבן לה', כי אם להחזיר ולהתיר את השימוש בבהמה אלינו-לכהנים!

אשר למעשר בהמה, הרי יותר מאשר יש לו דין קרבן, הרי זה שייך להלכות תרומות ומעשרות, אשר אין ביניהן ובין "רֵיחַ נִיחַח לַה'" ולא כלום. לכן מובן היטב מדוע בתורה שבכתב לא מצינו, ולו במקום אחד, זכר של "רֵיחַ נִיחַח" בסוגית מעשר בהמה.

יוצא, אפוא, שסוגית 'הבכור והמעשר והפסח' (זבחים פרק ה משנה ח) מובאת כמשנה נפרדת אחרי השלמים, לא רק בגלל הבדלי הדינים, אלא משום ששלושה קרבנות אלה מהווים קבוצה 'חוץ קרבנות'. בשניים מהם עוד נצטוינו לפני מתן תורה, והשלישי שייך למשפחת תרומות ומעשרות ולא למשפחת הקרבנות, ואצל כולם לא מצינו את הביטוי המלא "אֲשֶׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'". לכן הם אינם כלולים במשנתו של רבינו עובדיה ספורנו בסוגית הקרבנות (לפני-אחרי) ופרטי דיניהם.